

Ks. Krzysztof Tyburowski

**PROTOKÓŁ POWIZYTACYJNY
PARAFII CZUDECKIEJ Z 1793 ROKU
WSTĘP, KOMENTARZ, PRZYGOTOWANIE
DO DRUKU I TŁUMACZENIE**

Jest rzeczą oczywistą dla historyka, że pisane źródła archiwalne są podstawowym światłem, które odkrywa nieznane czasem obszary historii. Większość z nich znajduje się w archiwach państwowych, diecezjalnych, parafialnych czy bibliotekach. Zdecydowana większość z nich jest po łacinie, część po niemiecku w graficznej formie *Kurrentenschrift*, zwanej popularnie gotykiem, czy po rosyjsku w formie sprzed reformy 1918 roku. Nie tylko zrozumienie więc treści tych dokumentów, ze względu na język staje się problemem, tym bardziej w dzisiejszym czasie, kiedy dobra znajomość łaciny staje się już rarytasem, ale także, a może przede wszystkim, problem odcyfrowania tychże dokumentów wymaga odpowiedniego przygotowania paleograficznego. Wieloletnie doświadczenie autora tego tekstu potwierdza także, że niestety bardzo wiele z ważnych dokumentów dotyczących historii regionalnej leży często w zapomnieniu w parafialnych archiwach czy na plebańskich strychach, i czasem nie dba się o to, by je odpowiednio zabezpieczyć, następnie odczytać i opublikować. Często muzealnej wartości teksty niszczone są przez wilgoć, gryzonie i pleśń. A tymczasem znajduje się w nich zaklęta historia, która rzuca wiele nowego światła na szczegóły przeszłości i odkrywa całkiem nowe rzeczy, których istnienia nikt by się nie spodziewał.

Tak było w przypadku odczytania protokołów powizytacyjnych w pod-rzeszowskiej miejscowości Mrowla, które wydobyte z Biblioteki Jagielloń-

skiej ukazały tę wieś królewską w nowym odcieniu historycznym i w dużej mierze przyczyniły się do konkretnego owocu, jakim była w 2006 r. publikacja książkowa Zbigniewa Bielaka¹. Przetłumaczone teksty czekają jeszcze na przygotowanie ich wydań krytycznych.

Podobnie było w przypadku miejscowości Brzostek w powiecie dębickim, gdzie łacińskie źródła, niektóre już odczytane i wydrukowane, jednak nie przetłumaczone, inne natomiast w postaci nietkniętych ręką historyka manuskryptów, doczekały się wydań krytycznych i tłumaczeń. Źródła te wprowadzają w świat staropolskiej atmosfery życia kościelnego, społecznego i codziennego tego małopolskiego miasteczka².

W końcu podobnie sprawy się mają z Czudcem, gminą w powiecie strzyżowskim na Podkarpaciu, gdzie w *Kwartalniku Czudeckim*³ opubliko-

¹ Z. Bielak, *Zarys dziejów wsi królewskiej Mrowla XIV-XX w.*, Chmielów 2006.

² Zob. np. *Przywilej lokacyjny Brzostku wydany przez opata tynieckiego Jana 18 czerwca 1367 r.*, tł. K. Tyburowski, w: B. Stanaszek, *Z dziejów Brzostku. Wydarzenia i ludzie*, Brzostek 2008, s. 14-17; *Przywilej króla Władysława Jagiełły zezwalający na lokację Małego Brzostku z 1 marca 1394 r.*, tł. K. Tyburowski, w: B. Stanaszek, *Z dziejów Brzostku. Wydarzenia i ludzie*, Brzostek 2008, s. 21-23; *Trzy nieznanne dokumenty Stolicy Apostolskiej nadające odpusty kościołowi parafialnemu w Brzostku i filialnemu w Kleciach. Wstęp, przygotowanie do druku i tłumaczenie ks. Krzysztof Tyburowski*, w: *Z dziejów Brzostku. Studia i Materiały*, t. 1. XIX-XX w., red. B. Stanaszek, Brzostek 2007, s. 136-149. Wiele innych dokumentów tłumaczonych i/lub wydanych krytycznie przez K. Tyburowskiego zamieszczono w: *Z dziejów Brzostku. Studia i Materiały*, t. 2: *Okres staropolski i czasy zaborów*, red. B. Stanaszek, 2009; zob. np.: *Kolaczyce, dnia 7 maja 1465, Anna Saspowska, wójtowa brzostecka wydzierżawia przed sądem niemieckim na zamku Golez kilku mieszczanom z Brzostku niektóre role należące do wójtostwa brzosteckiego*, s. 185-187; *Między Brzostkiem a Zawadką, dnia 3 listopada 1475, Piotr Dunin z Prawkowic, podkomorzy sandomierski ustala granice między Brzostkiem a Zawadką*, s. 188-190; *Kraków, 19 czerwca 1471, Kazimierz Jagiellończyk, król Polski nadaje miastu Brzostek prawo do organizowania jarmarków*, s. 191-195; *Tyniec, 14 maja 1479, Andrzej, opat tyniecki rozstrzyga spór między wójtem i mieszczanami miasta Brzostku, wyliczając wszystkie prawa i przywileje wójtostwu przysługujące*, s. 196-205; *Tyniec, 26 sierpnia, Andrzej, opat tyniecki potwierdza przywilej Jana opata tynieckiego z 18 czerwca 1367 dla wójtostwa brzosteckiego*, s. 206-210; *Kraków, 27 listopada 1671, Bp Mikołaj Oborski, sufragan i oficjał generalny krakowski zatwierdza fundację mszalną w kościele parafialnym w Brzostku ustanowioną przez Stefana Trojanowskiego i dokonuje podziału datków dla służby kościelnej w Kleciach*, s. 252-256; *Kraków, 23 czerwca 1664, Dekret Sądu Biskupiego w sprawie inkorporacji altarii Ofiarowania Najświętszej Maryi Panny w Brzostku do beneficjum plebańskiego*, s. 257-260; *Biecz, dnia 27 lipca 1670, Jan Kowalowski, dziedzic Skurowej dokonuje donacji kowala Jana Wójcika plebanowi brzosteckiemu ks. Gabrielowi Węgrzynowiczowi*, s. 264-266.

³ *Nieznanany dokument Stolicy Apostolskiej zezwalający na odprawianie mszy w kaplicy prywatnej na zamku w Czudcu. Wstęp, przygotowanie do druku i tłumaczenie: ks. Krzysztof Tyburowski*, *Kwartalnik Czudecki* 3/39 (2008), s. 4-6.

wany został manuskrypt Stolicy Apostolskiej z 1698. Dokument ten napisany na pergaminie został odnaleziony w bardzo ciekawych okolicznościach, a z jego treści można się pokusić na odtworzenie historii jego przetrwania przez około trzysta lat. Pergamin jest dokumentem, na podstawie którego udziela się właścicielowi zamku w Czudcu, Władysławowi Grabińskiemu na jego prośbę, przywileju możliwości odprawiania mszy w prywatnej kaplicy tegoż zamku. Treść tego dokumentu wnosi wiele szczegółów odnośnie do historii zamku w Czudcu i zasad jakimi rządziły się kaplice prywatne. Dokument ten został ponadto opublikowany i opatrzony szerokim komentarzem, którego brakło w wyżej wspomnianym czasopiśmie regionalnym, w roczniku *Studia Sandomierskie*⁴.

W niniejszej publikacji oddajemy uwadze czytelnika następny wycinek historii Czudca. Jest to protokół powizytacyjny parafii czudeckiej spisany w roku 1793 z czasów, gdy proboszczem parafii był ks. Franciszek Haydecki, późniejszy znany proboszcz katedry tarnowskiej. Sprawozdania powizytacyjne parafii są z historycznego punktu widzenia bardzo cennym materiałem badawczym. Rzucają bowiem one jakby punktowe światło na pewne szczegóły funkcjonowania zarówno pod względem duchowym, moralnym jak i materialnym wspólnoty parafialnej, pozycji proboszcza, stanu materialnego i wyglądu budynku kościelnego.

Dokument sporządzony jest oczywiście po łacinie w formie dość uroczystej. Charakterystyczny jest wstęp ukazujący zasługi proboszcza i przedstawiający go w świetle fragmentu jednej z homilii św. Grzegorza i Pierwszego Listu św. Pawła do Tymoteusza jako dobrego pasterza powierzonej sobie parafii. Następnie, stwierdzając, że właściwie wszystko w parafii czudeckiej funkcjonuje jak najlepiej, zwraca się uwagę proboszcza na delikatne kwestie materialne oraz na właściwe zachowanie się szczególnie młodych duchownych w sprawach wynikających z dyscypliny liturgicznej oraz ostrożności w kwestiach finansowych.

Dokument pisany jest piórem, czarnym atramentem, dość wyraźnym pismem ręcznym, zawierającym stosunkowo niewielką ilość powszechnie znanych skrótów. Sporządzony jest na średniej jakości papieru zgiętej na pół karcie o wymiarach 49x38 cm tworzącej w ten sposób cztery strony. Treść dokumentu nie jest uszkodzona, natomiast papier jest mocno postrzępiony szczególnie po dwóch przeciwległych rogach oraz nosi ślady pleśni.

⁴ K. Tyburowski, *Nieznany dokument Stolicy Apostolskiej zezwalający na odprawianie mszy w kaplicy prywatnej na zamku w Czudcu*, *Studia Sandomierskie* 15 (2009), z. 1-2, s. 253-260.

Mimo stosunkowo dobrego stanu zachowania, wymaga gruntownego oczyszczenia. Karta zawiera dwa znaki wodne, jeden z nich przedstawia herb drukarski Świdnicy i napis SWIDNIZ, drugi natomiast inskrypcję IRITSZHL. Dokument zgięty był na czworo na kształt koperty. W formie adresu napisano na nim *Decretum Reformationis pro Ecclesia Parochiali in Czudec* oraz opatrzone go dobrze zachowaną, nie pokruszoną pieczęcią owalną o wymiarach 3x3,5 cm odbitą w czerwonym laku. Odcisk nie zawierał żadnej treści, widoczny jest tylko owalny otok.

Niniejszym prezentujemy po raz pierwszy jego odczytane w krytycznym wydaniu brzmienie łacińskie oraz opatrzone przypisami wyjaśniającymi tłumaczenie polskie. Tekst zawarty w nawiasie kwadratowym uzupełnia abrewiatury, natomiast treść w nawiasie wężykowym podaje informacje, których nie ma w manuskrypcie, ale są potrzebne w lekturze dokumentu.

{tekst łaciński:}

{Str. 1:}

Decretum Reformationis pro Ecclesia Parochiali in Czudec

Illustris adm[odum] R[evere]ndus Franciscus Haydecki, quondam in Kobylanka et Brzozowa successive Parochus, approbandorum et instituentium Examiner, Judiciorum Consistorialium Consiliarius, tandem Ecclesiae Parochialis in Czudec Praepositus et Decanus Strzyżoviensis, meritis plenus, dotibus ornatus, pietate ceteris[ue] virtutibus praeditus, sedula mente recogitare videtur exhortationem S.[ancti] Gregorii Homil.[iae] 9 in Evangelium = Fratres Charissimi sollicite nos considerare admonet S.[anctum] Evangelium, ut nos qui plus ceteris in hoc mundo accepisse cernimur, ab Authore mundi gravius inde iudicemur, cum enim augentur dona, rationes etiam crescunt donorum, cum non solum ea quae sunt muneris et Officii boni Pastoris, exacta sui diligentia et cura adimpleat, verbo Dei et Sacramentorum administratione oves curae suae commissas pascat, vitae exemplaritate ad rectas vias trahat, ordinem devotionis observet, Patentia de juribus stolae custodiat verum etiam qua Decanus scit praeesse et prodesse huicce Decanatu verbo et exemplo juxta regulam Pauli 1.[primae] ad Timoth[eum] 5to[quinto] Seniore te increpaveris, obsecra ut Patrem Juvenes ut Fratres. Nihil itaque observatum est, quod in spiritualibus reformatione, in temporalibus correctione Parochia haec et Beneficium indigere videretur. Solummodo sequentia

{Str. 2:}

Eidem Illustri adm[odum] Praeposito commendanda veniunt. Statum Ecclesiae ad quem deducta est largitate et munificentia Illustrissimae Comitissae de Małachowskie Grabińska Patronae conservari, Mansionariis, ut, praeter absolvendas Missas votivas et cursum omnia Officia quae Cooperatores concernunt pro commoditate Parochiae peragant invigilari, eosdem mediis efficacibus ad obsequia Ecclesiae stringi, Scholaribus ne a chartulis ad Confessionem Paschalem extradi solitis grossos sumere audeant inhiberi, Idem Illustris adm[odum] R[everendus] Praepositus vi praesentis Decreti obstringitur et obligatur. Dabam in Czudec die 10 Junii [1]793.

Thomas de Felhier J.U.D. Visitator Episcopalis Delegatus

{Str. 3 czysta}

{Str. 4:}

{dopisano czerwonym ołówkiem:}

Decreta Reform.[ationis] et ordo devotionis

{nagłówek tytułujący:}

Decretum Reformationis pro Ecclesia Parochiali in Czudec

{w prawym rogu pieczęć owalna lakowa czerwona wymiary 2, 9 x 3, 5 cm, niezłamana, o niewyraźnym zarysie odbitej pieczęci, nie zawierająca napisu, nie zawierająca żadnej figury}

Przekład:

Protokół powizytacyjny dotyczący parafii w Czudcu

Wydaje się, że Najznakomitszy i przewielebny Franciszek Haydecki, nigdyś proboszcz kolejno w Kobylance⁵ i Brzozowej⁶, egzaminator zdat-

⁵ Kobylanka – wieś położona w województwie małopolskim, w powiecie gorlickim, w gminie Gorlice. W latach 1975-1998 miejscowość administracyjnie należała do województwa nowosądeckiego. Nazwa Kobylanka pojawiła się około 1363 roku. Właścicielami tych terenów od XIV w. do roku 1611 była rodzina Gładyszów, założycielem miejscowości w 1681 roku była rodzina Pieniżków. W XVII w. Kobylanka zasłynęła ze znajdującego się w kaplicy dworskiej (ufundowanej przez hr. Marię z Wielopolskich) obrazu – wiernej kopii watykańskiego Chrystusa na Krzyżu, którą otrzymał Jan Wielopolski, właściciel Kobylanki w darze od papieża Innocentego XI. Niezwykle zjawiska roz-

ności duchownych do pełnienia posług sakramentalnych i ubiegających się o funkcje kościelne⁷, doradca w sądach konsystorskich⁸, w końcu prepozyt Kościoła parafialnego w Czudcu i dziekan Strzyżowski, pełen zasług, zdobyty w talenty, skrzętnie rozważa zachętę św. Grzegorza z Homilii dziewiątej do Ewangelii: *Bracia najdrożsi, święta Ewangelia napomina nas troskliwie, abyśmy rozważali, że my, którzy jesteśmy uważani jako ci, którzyśmy więcej niż inni otrzymali na tym świecie, będziemy z tego względu przez Stwórcę świata surowiej sądzeni, gdy bowiem pomnażają się dary, wzrastają także obowiązki z darów wypływające, ponieważ [proboszcz] ma wypełniać nie tylko to, co wynika z obowiązku i urzędu dobrego Pasterza, aby poprzez zapobiegliwą staranność i troskę pasł owce powierzone jego opiece słowem Bożym i sprawowaniem sakramentów, aby pociągał je ku właściwym ścieżkom poprzez przykładność życia, i aby strzegł w końcu porządku pobożno-*

ślawiły obraz i spowodowały jego uroczyste przeniesienie do kościoła parafialnego. Po zapoznaniu się z dokumentami specjalnie powołanej komisji bp Szaniawski listem pasterskim z 1728 r. ogłosił obraz Pana Jezusa w Kobylance jako słynący łaskami. W latach 1720-1750 wybudowano Kościół w stylu późnego baroku. Od 1930 r. opiekę nad Sanktuarium sprawuje Zgromadzenie Księża Misjonarzy Saletynów. Znajdują się tutaj grobowce rodziny Wielopolskich. W lipcu 1770 r. Rosjanie rozbili na tych terenach obóz konfederatów barskich pod dowództwem Józefa Bierzyńskiego i Kazimierza Pułaskiego. W 1852 r. w Kobylance książę Stanisław Jabłonowski rozpoczął destylację ropy naftowej i produkcję asfaltu. Archaiczny sprzęt wydobywczy, kiwony i trójnogi, zobaczyć można na eksploatowanych jeszcze polach naftowych w Kobylance.

⁶ Brzozowa – wieś położona w województwie małopolskim, w powiecie tarnowskim, w gminie Gromnik. W latach 1975-1998 miejscowość administracyjnie należała do województwa tarnowskiego. We wsi znajduje się kościół pw. św. Mikołaja Biskupa z XV w. zaliczany do Szlaku Architektury drewnianej. Wieś jest atrakcyjna pod względem turystycznym, przebiega przez nią wiele szlaków pieszych i rowerowych, leży w połowie na terenie Ciężkowicko-Rożnowskiego Parku Krajobrazowego.

⁷ *Approbandorum et instituendorum examinators*: to zwięzłe określenie oznaczało odpowiedzialnego za przeprowadzenie egzaminu zdatności duchownych do wykonywania sakramentalnych posług kapłańskich, przede wszystkim do słuchania spowiedzi (*ad confessiones excipiendas*) oraz przejęcia odpowiedzialności za zarządzanie dobrami materialnymi Kościoła. Generalnie rozróżniano trzy rodzaje kandydatów w zależności od rodzaju posługi czy funkcji, o które się ubiegali, i tak: *ordinandi*: kandydaci ubiegający się o święcenia, *approbandi*, czyli, ci których kwalifikacje trzeba sprawdzić celem ich zaaprobowania do pełnienia odpowiedzialnej posługi sakramentalnej oraz *instituendi*, czyli ubiegający się o zarządzanie beneficjami. Por. np. F. Preiss, *Examen ordinandorum, approbandorum et instituendorum sive instructio pro ministris Ecclesiae ad ordines, confessiones et beneficia promovendis dilucida brevique methodo complectens*, Basani 1781.

⁸ *Iudicium consistoriale*: Sąd konsystorski: Sąd przy dawnych kuriach biskupich.

ści, ale także, aby opłaty pogrzebowe⁹ strzegł z *jura stolae*¹⁰, tak aby dziekan wiedział, jaki ma on w tym udział i jak mu to służy, aby dekanatowi służył słowem i przykładem zgodnie z zasadą św. Pawła wyrażoną w Pierwszym Liście do Tymoteusza, rozdział 5: *starszego nie upominaj, lecz proś jak ojca, młodych jak braci*.

Niczego takiego nie stwierdzono, tak w przypadku dóbr duchowych jak i w zarządzaniu materialnymi, aby parafia ta i jej posiadłości wykazywały jakiegokolwiek brak. Jedynie następujące rzeczy porucza się najznakomitszemu i przewielebnemu Prepozytowi: ma być zachowany stan Kościoła, do którego ten został doprowadzony poprzez hojność i szczodroblivość najznakomitszej fundatorki, hrabiny z Małachowskich Grabińskiej. Należy ponadto czuwać, aby mansjonarze¹¹ wypełniali swe obowiązki co do odprawiania mszy wotywnych i przebiegu wszystkich oficjów, które dotyczą współpracowników, jak również skłaniać ich do posłuszeństwa Kościołowi skutecznymi środkami. Świeżo wyświęconym duchownym¹² zaś ma być zakazane, aby nie odważali się pobierać zwyczajowych pieniędzy za kartki od spowiedzi wielkanocnej. Do tego najznakomitszy i wielebny Prepozyt mocą niniejszego dekretu jest skłoniony i zobowiązany. Dałem w Czudcu dnia 10 czerwca 1793.

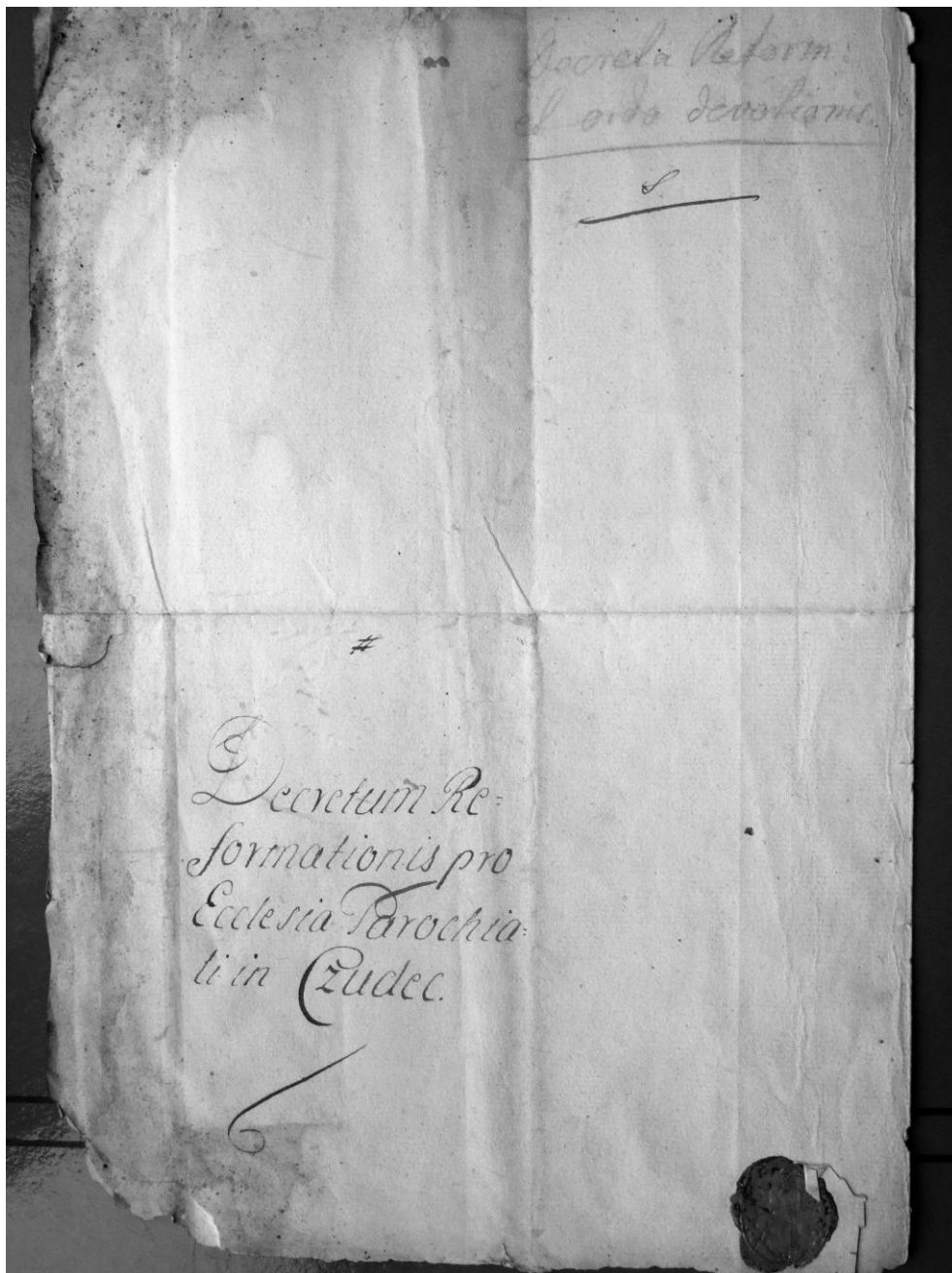
Tomasz de Felkier, delegowany wizytator biskupi

⁹ Pierwotnie łaciński termin *Patentalia* (gr. *Katharismos*) oznaczał w starożytności ofiarę, najczęściej kadzidło spalane na cześć zmarłych. Por. I. Crispini, *Lexicon graecolatinum*, bmnw 1595, kol. 789.

¹⁰ *Iura stolae*: drobne opłaty za posługi duchownych związane ze sprawowaniem sakramentów, przede wszystkim za śluby, chrzty i pogrzeby przeznaczone zwyczajowo na wyżywienie.

¹¹ Mansjonarz: w hierarchii kościelnej kapłan pełniący niższe funkcje. Do ich obowiązków należało odprawianie mszy św. oraz codziennie śpiewane Oficjum. Tym słowem nazywano także wikariuszy i najprawdopodobniej w tekście właśnie o wikariuszy chodzi.

¹² *Scholaris* w średniowiecznej terminologii łacińskiej oznaczał kleryka lub młodego duchownego. Trudno z całą pewnością stwierdzić o kogo konkretnie w tekście chodzi, najprawdopodobniej o wikariuszy.

Decretum Reformationis pro
Ecclesia Parochiali in Cudec.

Illustris Adm. Rndus Franciscus Maydecki, quon-
dam in Kobylanka et Brzozowa successive Paro-
chus, approbandorum et instituendorum Exami-
nator, Judiciorum Consistorialium Consiliarius,
tandem Ecclesie Parochialis in Cudec Praepositus
et Decanus Strzyzoviensis, meritis plenus, dotibus
ornatus, pietate ceterisque virtutibus praeditus, sedula
mente recogitare videtur ex hortationem S. Gregorii
Homil. 9 in Evangelium = Fratres Charissimi sol-
licite nos considerare admonet S. Evangelium,
ut nos qui plus ceteris in hoc mundo accepisse certu-
mur, ab auctore mundi gravius inde judicemus,
cum enim augetur dona, rationes etiam crescant do-
norum, cum non solum ea quae sunt muneris et
officii boni Pastoris, exacta sui diligentia et cura
adimpleat, verbo Dei et Sacramentorum administra-
tione oves curae suae commissas pascat, vite exem-
plaritate ad rectas vias trahat, ordinem devotio-
nis observet, Paternalia de juribus stolis custodiat,
venum etiam quae Decanus scit praesepisse et prodesse
huicce Decanatu verbo et exemplo juxta regulam
Pauli I. ad Timothe. 5to Senio rem ne increpaveris, ob-
secra ut Patrem foveres ut Fratres. Nil itaque
observatum est, quod in spiritualibus reformatio-
ne, in temporalibus correctione Parochia haec et
Beneficium indigere videretur. Solummodo se-
quentia

Eidem Illustri Adm. Rendo Preposito commendanda ve-
niunt. Statum Ecclesie ad quem deducta est largita-
te et munificentia Illustrissima Comitissa de Mala-
chowicki Grabiniska Patrona conservari, mansiona-
riis, ut preter absolendas missas votivas et anniversaria
omnia Officia que Cooperatores concernunt pro com-
moditate Parochie peragant invigilari, eosdem me-
diis efficacibus ad obsequia Ecclesie stringi, Schola-
ribus ne a chartulis ad Confessionem Paschalem
extrahi solitis grossos sumere audeant inhiberi,
Idem Illustris Adm. Rendus Prepositus vi presentis
Decreti obstringitur et obligatur. Dabam in Cze-
dec die 10 Junii 1793.
Thomas de Falkenberg W. P. Vistator Principis Delegatus.

RIASSUNTO**Il protocollo del 1793 riguardante
la visita canonica della parrocchia di Czudec
Introduzione, commento, edizione e traduzione**

Ci sono molti documenti nascosti negli archivi che non sono mai stati decifrati dal latino e letti dall'odierno lettore. Vale la pena però fare tutto il possibile per poter prima trovarli, poi decifrarli e in seguito tradurre il loro contenuto, affinché il lettore d'oggi possa conoscere particolarità della sua storia regionale.

La pubblicazione presente scopre davanti agli occhi del lettore un documento scritto nel 1793 riguardante la parrocchia di Czudec nella Polonia meridionale, il quale è uno dei molti protocolli scritti dopo una visita canonica. E' la sua prima edizione e traduzione dal latino in polacco.

